

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКОГО ФІЛОСОФА ІММАНУЇЛА КАНТА

ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Анатолій Павко
доктор истор. наук, професор,
академік АН ВШ України,
заст. директора
НДІ українознавства
МОН України,
м. Київ

Людмила Курило
канд. пед. наук, доцент
пров. наук. співроб.
НДІ українознавства
МОН України
м. Київ

22 квітня 2024 року вітчизняна, європейська як, загалом, і вся світова наукова спільнота урочисто відсвяткували 300-річчя від дня народження славетного німецького філософа, мислителя, гуманіста і педагога **Іммануїла Канта**. У своєму першому філософському трактаті «Думка про оцінку живих сил» (1746 р.) І. Кант зазначив: «Я вже заздалегідь намалював собі шлях, якого маю намір триматися... Я ступаю на нього і ніщо не повинно мені завадити просуватися ним» [1, с. 12]. Зарубіжний дослідник **Манфред Гаєр**, наприклад, вважає, що у цьому філософському творі І. Кант здійснив акт народження себе як самостійного мислителя [1, с. 12]. Життєвий і творчий шлях видатного німецького філософа переконливо свідчить про те, що він став яскравою зіркою на філософському небосхилі, авторитетним вченим, який творчо мислив категоріями пізнання в масштабах всього світу. Невід'ємною складовою творчої спадщини І. Канта в царині філософської думки є його педагогічні ідеї. У біографії німецького філософа, яку, на нашу думку, варто розглядати як концептуальний підхід до сутнісного розуміння і осмислення багатоманітного наукового доробку видатного вченого, можна відшукати важливу інформацію, пов'язану з теоретичними і практичними проблемами класичної педагогіки. Зауважимо, що традиційно педагогіка і філософія інтеграційно не взаємодіють між собою. Педагогі рідко звертаються до філософії, а філософи, у свою чергу, виявляють обмежену пізнавальну зацікавленість педагогічною проблематикою.

Сучасні дослідження, дискусії, присвячені полемічним проблемам стратегічних підходів дослідників до трансформації та модернізації системи освіти в Україні, відбуваються переважно за межами їх філософських парадигм і категорій. Свого часу відомий німецький філософ **Г. Гегель** акцентував увагу на тому, що саме освіта є важливим чинником і підґрунтям для існування філософії. Слід зазначити, що класична педагогіка як наука про навчання і виховання підростаючого покоління в основному виконала власні гносеологічні функції, проте зберігає своє пізнавальне значення і в сучасних умовах. В освітньо-науковому товаристві усвідомлена необхідність нових парадигм, випереджальних форм педагогіки. Зауважимо, що методологічним підґрунтям для випереджальної педагогіки цілком може слугувати глибинна, креативна думка відомого німецького педагога **Адольфа Дістервега** про те, що «розум наповнити нічим не можна. Він повинен самостійно все охопити, засвоїти і переробити» [5, с. 5].

Зазначений концептуальний підхід авторитетного дослідника є камертоном сучасної дидактичної системи розвиваючого навчання. Доречно звернути увагу на те, що головне завдання навчання А. Дістервег вбачав у збудженні пізнавальних нахилів виховання, їх розвитку у напрямку засвоєння та пошуку ним істини.

Для реалізації завдань і принципів випереджальної педагогіки потрібно підняти на належний теоретичний рівень з допомогою філософії. Важливим в цьому сенсі є чітке, усвідомлене розуміння власної імманентної сутності загальної педагогіки, її фундаментальних проблем і категорій. Слід зазначити, що складовими понятійно-категоріального апарату педагогічної науки є такі категорії, як педагогіка, дидактика, методика. Нагадаємо в цьому зв'язку, що одна із провідних педагогічних ідей Адольфа Дістервега полягає в тому, що педагогіка відображає всі процеси виховання, в той час як дидактика – освітні процеси передачі знань за допомогою методів просвітництва. Натомість конкретні технології навчання при певних обставинах пов'язані з предметом педагогіки.

Портрет Іммануїла Канта авторства Йоганна Беккера. 1768 р.

Зазначимо, що в даному випадку методика присвячена навчальному процесу як єдності педагогічної взаємодії викладачів і слухачів, тобто вона передбачає єдність прямих і зворотних зв'язків між ними в конкретних обставинах навчання. Вона має забезпечити інтеграцію всіх необхідних елементів спільної праці тих, хто навчає, і тих, кого навчають. Саму ж педагогіку потрібно теоретизувати, розкриваючи при цьому специфіку виховання і на цій основі затвердити нову педагогічну технологію, яка має реалізувати педагогічні принципи оволодіння мисленням, акцентувати увагу на значенні мотивації до навчання і самоосвіти. В свою чергу філософування потребує педагогіки, яка одночасно дозволяє підняти його якісний рівень і розв'язати при цьому актуальні педагогічні проблеми, які виникли в минулому.

Необхідно підкреслити, що проблеми педагогіки, педагогічної діяльності займають чільне місце у творчій, переважно філософській, діяльності І. Канта. Вони, як відомо, тісно пов'язані з його біографією. Вкажемо на ті важливі факти і сюжети із біографії І. Канта, які тісно пов'язані з його педагогічною діяльністю.

Варто нагадати, що великий мислитель і філософ XVIII століття, син простого ремісника І. Кант виховувався під впливом матері, яка з ранніх років вселяла своєму синові суворий пієтизм. Мати використовувала так звану доктрину «жорстокої любові». У цих сімейних життєвих обставинах І. Кант успішно закінчив латинську школу (1733–1740), виявивши у навчанні неабиякі здібності. У 17 років майбутній німецький філософ вступив до Кенігсберзького університету. Його улюбленими предметами були математика і природничі науки. До речі, саме заняття математикою наклало значний особистий відбиток на формування думок майбутнього мислителя [3, с. 1].

Після закінчення Кенігсберзького університету в 1746 р. І. Кант отримав місце домашнього вчителя і пере-

бував на цій посаді протягом 9-и років у різних заможних осіб, які належали до вищих владних прошарків німецького міста.

Слід зазначити, що за період своєї педагогічної діяльності в системі приватного навчання І. Кант накопичив унікальний практичний досвід: він спостерігав за поведінкою людей, познайомився з життям і традиціями, які панували в освічених сім'ях, ґрунтовно вивчив французьку, італійську, англійську літератури та засвоїв той діалектичний, стриманий тон, який притаманний його найкращим філософським працям. Саме тут, під впливом сприятливих і творчих обставин остаточно були сформовані розумові здібності І. Канта, дозріли і стали формуватися на системній основі його великі ідеї як філософа і мислителя [3, с. 2].

Цілком закономірно, що активна, плідна педагогічна діяльність І. Канта заклала теоретичне і методологічне підґрунтя його філософських праць.

Слід зауважити й те, що успішна педагогічна діяльність І. Канта знайшла своє логічне продовження в якості лектора та професора Кенігсберзького університету, сприяла його славі і популярності як викладача. Серед чисельних університетських дисциплін І. Кант блискуче читав, зокрема, лекційні курси з математики, фізики, фізичної географії, антропології, логіки і метафізики, моральної філософії, філософської енциклопедії [3, с. 2]. Він справляв сильне враження на слухачів, студентську аудиторію. На лекторський талант І. Канта вказував його учень, відомий німецький філософ і письменник *Й. Гердер*.

Нагадаємо, що Й. Гердер, як і Кант, навчався у Кенігсберзькому університеті. Формування світогляду Й. Гердера здійснювалося під впливом «докритичного Канта». Варто зазначити, що німецький філософ послідовно обстоював тезу про єдність мислення й мови, природний характер їхнього виникнення і розвитку [6, с. 114]. Виявляючи своє поважне, шанобливе ставлення до І. Канта, захоплюючись його інтелектуальною постаттю, Й. Гердер вказував на те, що німецький філософ в молоді роки був веселим, енергійним, оптимістичним юнаком. Його лекції супроводжувались гумором, дотепністю. За змістом та формою вони нагадували зацікавлену, зворушливу розмову викладача і студентів. Й. Гердер згадував і те, що І. Канта глибоко цікавили лише знання, розкриття і поширення істини. Водночас І. Кант рішуче відкидав будь-які вияви інтриг і честолюбства в університетському середовищі. Й. Гердер наголошував, що його улюблений професор спрямовував слухачів на формування самостійного мислення. Деспотизм не був прикметною рисою його душі [3, с. 4].

Зауважимо, що з 1770 року, після отримання І. Кантом професорської кафедри у Кенігсберзі, розпочався другий період його успішної педагогічної та філософської діяльності. Саме в цей період значно зростає європейська популярність німецького філософа.

Перший період професорської діяльності І. Канта, який припадає на 1755–1770 рр., має переважно природознавчий характер, в той час як наступний період, хронологічно окреслений 1770–1797 роками, наповнений переважно працями філософського та педагогічного спрямування. Зазначимо, що активна, продуктивна педагогічна діяльність І. Канта заклала теоретичне і методологічне підґрунтя його філософських праць.

I. Кант. «Критика чистого розуму», 1781 р.

Серед найголовніших праць, в яких німецький мислитель обґрунтував свою філософську систему, до якої гармонійно увійшли і модерні педагогічні ідеї, варто назвати такі: «Критика чистого розуму» (1781); «Критика практичного розуму» (1781); «Критика здатності судження» (1790). Саме ці праці поставили I. Канта на чолі потужного філософського руху історичної епохи Просвітництва.

Звикнувши ще в батьківському будинку до стриманого, поміркованого життя, німецький філософ з юнацьких років навчився не поринати надмірно в людські задоволення, а тому зміг досягнути у цьому напрямку домінування вищих, благородних сторін власної діяльності над нижчими [3, с. 5]. На переконання I. Канта, життя людини, яка зосереджена лише на власних задоволеннях, без виявів розумових позицій і моральності, нічого не варте.

Варто звернути увагу й на те, що у приватному житті I. Кант відрізнявся надзвичайною пунктуальністю і педантизмом. Проте гордовитість і гонор не були визначальними рисами його характеру. Як справжній вчений, він не вважав себе великою людиною. У спілкуванні з друзями I. Кант був комунікабельним співрозмовником, доброзичливим наставником, люб'язним товаришем, приємним і бажаним гостем [3, с. 5].

I. Кант. «Критика практичного розуму». 1797 р.

Серед великих постатей XVIII століття, які мали великий вплив на формування розумових, інтелектуальних тенденцій розвитку майбутніх поколінь, I. Кант вирізнявся глибиною думки і могутнім потенціалом. Все його життя було присвячене дослідженню істини та виконанню свого професійного і морального обов'язку як вченого, викладача, вихователя молодого покоління.

При всій своїй багатогранній філософській діяльності I. Кант не міг не зачепити питання загальної педагогіки та сфери виховання. Він, зокрема, захоплювався педагогічними ідеями відомого філософа-просвітника, письменника, педагога **Жан-Жака Руссо** (1712–1778). Відомо, що Руссо мав значний вплив на розвиток педагогічних ідей свого часу, його основний твір «Еміль, або Про виховання» (1762) протягом довготривалого історичного періоду вважався шедевром класичної педагогічної думки.

На думку французького філософа, виховання повинно бути природним або природовідповідним, має враховувати вікові особливості дитини і здійснюватись на лоні природи. Вважаючи основним природним правом людини право на свободу, Жан-Жак Руссо висунув ідею вільного виховання, у зв'язку з чим рішуче виступав проти авторитаризму у вихованні та заперечував необхідність покаран-

Кант з друзями, зокрема Крістіаном Якобом Краусом, Йоганном Георгом Гаманном, Теодором Готлібом фон Гіппелем і Карлом Готфрідом Гагеном. Ілюстрація: Emil Doerstling / wikipedia.org

ня дітей. У своїй праці «Еміль, або Про виховання» Руссо зробив спробу виокремити основні етапи в розвитку людини від її народження до повноліття, накреслити завдання для кожного з них [2, с. 292]. Перспективні ідеї відомого французького філософа відіграли надзвичайно важливу роль у розвитку поглядів І. Канта на мету, завдання й методи виховання наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Слід вказати також, що І. Кант захоплювався педагогічними ідеями та шкільними реформами **Й.-Г.-Б. Базедова** (1723–1790). Нагадаємо, що Й.-Г.-Б.-Базедов був основоположником філантропізму – прогресивної педагогічної течії в Німеччині (кінець XVIII – початок XIX століть). Він виступав із критикою зубріння, словесного вчення, формалізму, засилля стародавніх мов, жорстокості до дітей, релігійної нетерпимості, які панували в школах [4, с. 5].

Варто звернути увагу й на те, що самостійні погляди на основні завдання виховання І. Кант висловив в 1776 р., коли розпочав читати обов'язкові лекції з педагогіки для студентів університету. Враховуючи традиції, які панували в тогочасній університетській освіті, він поклав в основу власних лекцій «Підручник з педагогіки» свого співавтора, педагога **Бока**, зосередившись на тлумаченні його педагогічних положень. Проте завдяки творчому потенціалу мислителя ці коментарі перетворились в цілком оригінальне і самобутнє видання, яке викликало значну зацікавленість у слухачів [3, с. 7].

Зауважимо, що сам Кант опублікував лише декілька фахових праць з педагогіки. Одна з таких педагогічних праць була опублікована його учнем **Рінком** у 1803 р. У основу цієї педагогічної розвідки покладено нотатки, ретельно зібрані і узагальнені І. Кантом. Хоча зазначена педагогічна праця містить достовірні факти із класичної педагогіки, проте вона не справляє враження логічно завершеного, си-

стемного дослідження. Проте, незважаючи на цей недолік, у невеликому за обсягом дослідженні можна знайти досить вартісні критичні зауваження, які пізніше були взяті на озброєння і поглиблені такими відомими європейськими педагогами як **Й. Гербарт**, **О. Вільман** та ін.

Зазначимо, що основною думкою німецького філософа і мислителя, яка пронизує зміст його твору, є положення про те, що під вихованням приховано велику таємницю удосконалення людської природи, оскільки метою педагогічної діяльності є виховання дітей відповідно до майбутнього, можливо, кращого стану людського роду. Саме тому, вважав І. Кант, «виховання є однією з найвеличніших і найскладніших проблем, яка тільки може стояти перед людиною» [3, с. 7].

Кант у своїх педагогічних працях чітко сформулював такі завдання виховання: 1) дисциплінувати поведінку людини, тобто приборкати її дикість; 2) культивувати знання, тобто прищеплювати знання людині; 3) цивілізувати людське суспільство, тобто повідомляти знання, необхідні для життєдіяльності цивілізаційної спільноти, світу; 4) моралізувати, тобто створювати такий настрій, під впливом якого у людини мають формуватися лише добрі цілі [3, с. 7]. Варто звернути увагу на те, що в різних частинах рецензованої праці останньому із виховних ідеалів, лаконічно сформульованих І. Кантом, відведено особливе місце. Зазначимо, що у 1896 р. в серії «Педагогічна бібліотека» було опубліковано працю Іммауїла Канта «Про педагогіку» в перекладі з німецької мови **С. Любомудрова**. До речі, вона містить прижиттєвий портрет І. Канта з його короткою біографією. Структура педагогічної праці німецького мислителя визначається такими структурними компонентами: Вступ; Розділ I. Фізичне виховання; Розділ II. Практичне виховання; Додатки.

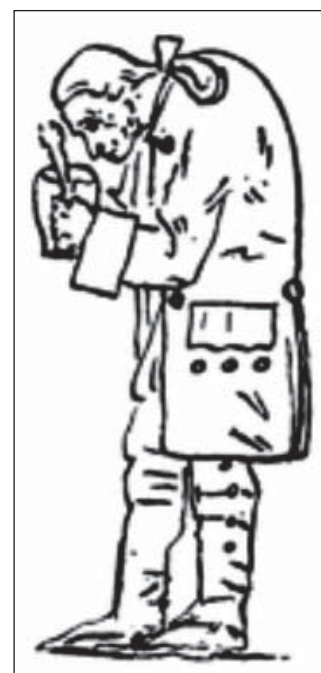

Обкладинка німецького видання першої праці І. Канта

Титульний лист німецького видання «Загальної історії», 1755 р.

Іммануїд Кант
у роботах
видатних митців,
на монетах та
в жартівливих ілюстраціях

Іммануїл Кант змішує гірчицю.
Малюнок Карла Фрідріха Хагемана. 1801 р.

Портрет Іммануїла Канта. Невідомий автор

Бюст Канта роботи Емануеля Барду. 1798 р.

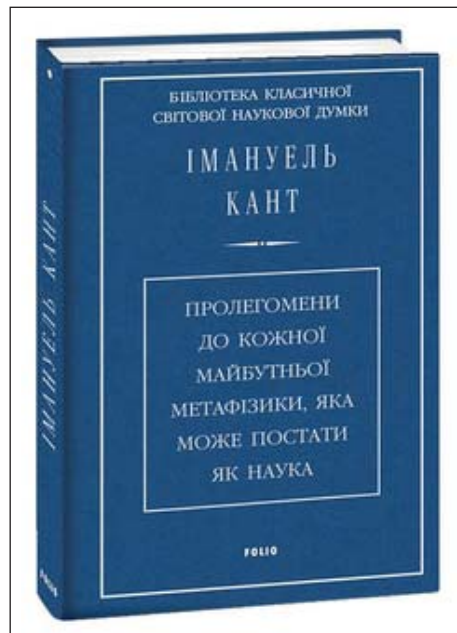
Іммануїл Кант. Пальчикова лялька

ФРН: випуск 5 марок у 1974 р., присвячених І. Канту. Срібло

Сектор нової німецькомовної книги відділу європейської книги XIX–XX ст. ЛННБ України ім. В. Стефаніка розгорнув ювілейну виставку, присвячену основоположнику німецької класичної філософії Іммануїлу Канту, філософсько-естетична спадщина якого не втрачає свого значення і сьогодні

Книга «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука». Видавництво «Дух і Літера. Фоліо» (2005, 2018, 2024). Переклад з німецької: Віталій Терлецький

Будинок Канта в Кенігсберзі (тепер Калінінграді) на картині 1842 року

Кант: мій світ і мій вічний мир

У вступі до свого педагогічного твору І. Кант підкреслив, що людина може стати людиною тільки через виховання. Німецький філософ наголошував, що людина є тим, що робить із неї виховання [3, с. 20]. Він, зокрема, акцентував увагу на тому, що виховання є мистецтвом, застосування якого має удосконалюватись протягом життя багатьох поколінь. Адже кожне покоління, озброєне знаннями попередників, все більше буде прагнути до такого виховання, яке пропорційно розвиватиме всі природні здібності людини [3, с. 23]. Кант вважав, що людина повинна розвивати свої здібності, спрямовані на втілення добрих вчинків і справ. Обов'язками людини, застерігав німецький мислитель, є власне розумове удосконалення, самоосвіта, розвиток моральних якостей. Саме тому виховання особистості є однією з найвеличніших проблем. Заслуговує на увагу думка І. Канта, що педагогіка, або наука про виховання, поділяється на фізичну та практичну.

До речі, у сфері фізичного виховання людина має одну спільну с тваринами деталь – харчування. Натомість практичне або моральне виховання мають сприяти удосконаленню освіти людини, щоб вона могла повноцінно жити, як вільна істота. Кант вважав, що практичним вихованням є все те, що має відношення до свободи. Висвітлюючи на сторінках своєї педагогічної праці проблеми фізичного виховання, німецький філософ особливу увагу звертав на формування почуття задоволення й незадоволення. Він говорив, що схильність людини до комфорту – значно гірша від будь-якого іншого зла в її житті. Ось чому вкрай важливо, щоб діти вже з юнацьких років вчилися працювати [3, с. 47].

У своєму педагогічному творі І. Кант переконливо довів, що важливим імперативним чинником фізичного виховання є поняття культури душі. Проте необхідно відрізнити природу і свободу. На переконання І. Канта, фі-

зичну освіту душі до певної міри можна вважати такою ж зброєю у фізичному сенсі, як і освіту тіла. Необхідним є усвідомлення тієї істини, що фізична освіта духу передбачає тільки свободу, натомість моральна – тільки природу. Як свідчить життєва практика, людина може бути досить добре розвинутою фізично і розумово освіченою, але при цьому у моральному сенсі бути злим створінням [3, с. 54].

У своїй праці І. Кант дотримувався думки, що моральна культура ґрунтується на фундаментальних принципах онтології буття людини, а не на дисципліні. Якщо остання запобігає зловживанням, які здійснює людина, то перша, натомість, формує спосіб мислення людської істоти [3, с. 64].

Аналізуючи у зазначеній педагогічній праці сутнісні засади та нагальні завдання практичного виховання, Кант вказував на те, що до важливих його сегментів слід віднести такі: а) вміння; б) знання цивілізаційного світу; в) моральність.

Іммануїл Кант зазначав, що ґрунтовність має бути прикметною рисою вміння, а вміння є ознакою таланту. Що ж стосується знання світу, то воно полягає в мистецтві спрямовувати вміння на відому нам людину, тобто навчати, як можна використовувати здібності, уміння й звички людей для реалізації власної мети [3, с. 7].

На думку Канта, мистецтво презентувати себе із зовнішнього боку є позитивною рисою, проте це мистецтво необхідно опанувати. Людина не повинна бути ні апатичною, ні занадто гарячкуватою, людина має бути енергійною. Філософ пояснював, що між енергійністю та гарячкуватістю існує суттєва відмінність. Енергійною вважається та людина, яка має бажання реалізувати певні життєві прагнення. Безперечно, що ця якість людської природи зменшує душевний спокій людини. Моральність І. Кант відносив до характеру особистості. Терпи і стримуйся – ось у чому, на думку німецького філософа, полягає підготовка людини до стану мудрої поміркованості [3, с. 72].

Нарешті, в Додатках до названої розвідки містяться окремі педагогічні фрагменти, які віднайдені в різних творах І. Канта. Вся метафізика, – зазначав І. Кант, – пов'язана або з *eruditio* (пам'ять), або *spekulatio* (розум). І те, й інше повинно бути націлене на те, щоб зробити людину стриманою, більш розсудливою і мудрішою.

Отже, змістовні, оригінальні педагогічні ідеї, думки, міркування відомого німецького філософа й мислителя є важливою складовою його різнобічної наукової спадщини. Вони стали потужним інтелектуальним каталізатором для розширення і поглиблення філософської та соціогуманітарної проблематики наукових досліджень. З одного боку, вони окреслили перспективні напрямки інтеграції філософського і педагогічного знання, а з іншого – провели чітку демаркаційну межу між ними. ■

Література

1. Гаер Манфред. Світ Канта. Біографія з нім. Пер. Л. Харченко. К. Юнівер, 2007. 336 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 1997. 376 с.
3. Кант И. О педагогике. Перевод с немецкого С. Любомудрова. С портретом Канта и краткой биографией. М.: Типография Э. Мисснера и Ю. Романа, 1896. 92 с.
4. Мукан Н. Професійна педагогіка: словник термінів і понять. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2023. 160 с.
5. Павко А. Випереджальна педагогіка. Освіта. 2021. 21–28 квітня, С. 5.
6. Філософський енциклопедичний словник/Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди.: К. Абрис, 2002. 742 с.